

SIYOSAT TIZIMI HAQIDA

Sabirov Asror Abdullayevich

Ma'mun nomidagi jahon tillari NTM

Roman – german Filologiyasi kafedrası nemis tili fani o'qituvchisi,
10.00.06- "Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik,
tarjimashunoslik" ixtisosligi bo'yicha mustaqil izlanuvchi

Telefon: + 99899 746 92 23

E-Mail: asror-chiwa@inbox.ru

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7952228>

ARTICLE INFO

Received: 12th May 2023

Accepted: 19th May 2023

Online: 20th May 2023

KEY WORDS

Demokratiya, avtoritarizm,
totalitarizm, teokratiya, torizm,
kesaropapizm, sezarizm,
ekstraksiya funksiyasi,
dixotomiya, monarxiya, de-
facto, de-jure.

ABSTRACT

Ushbu maqolada siyosat tizimi tushunchasi tarixiy nuqtai-nazardan tadqiq qilingan. Siyosiy tizimning kelib chiqishidagi berilgan olimlarning ta'riflari tahlilga tortilgan.

Mazkur maqolada biz siyosiy tizimning tuzilishi, asosiy shakllari, vazifalari, yuzaga kelishi hamda turlari haqida ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin.

Siyosiy tizim (yunoncha: systema – bo'lakdan iborat tarkib, tuzilma, politike - siyosat) – jamiyatda siyosiy hokimiyatni amalga oshiruvchi ijtimoiy muassasalar majmui. Siyosiy tizim ayni vaqtda, turli siyosiy g'oyalar, qarashlar, tasavvurlarni, siyosiy hayotni tartibga soluvchi va belgilovchi siyosiy normalar, axloqiy tamoyillar, an'analarni ham o'zida ifoda etadi.¹

Siyosiy tizimning tuzilishi deganda uning qanday elementlardan iboratligi, ularning bir-biri bilan qanday bog'langanligi tushuniladi. Siyosiy tizimning quyidagi tarkibiy qismlari ajralib turadi:

- tashkiliy (institutsional) komponent – jamiyatning siyosiy tashkiloti bo'lib, u davlat, siyosiy partiyalar va harakatlar, jamoat tashkilotlari va birlashmalari, mehnat jamoalari, bosim guruhlari, kasaba uyushmalari, cherkov, ommaviy axborot vositalarini o'z ichiga oladi;
- madaniy komponent — siyosiy hokimiyat va siyosiy tizimning psixologik va mafkuraviy jihatlarini tavsiflovchi siyosiy ong (siyosiy madaniyat, siyosiy g'oyalar, mafkuralar);
- normativ komponent – jamiyatning siyosiy hayoti va siyosiy hokimiyatni amalga oshirish jarayonini tartibga soluvchi ijtimoiy-siyosiy va huquqiy normalar, an'ana va urf-odatlar, axloqiy me'yorlar;
- kommunikativ komponent - siyosiy hokimiyatga oid tizim elementlari, shuningdek, siyosiy tizim va jamiyat o'rtasida rivojlanadigan axborot aloqalari va siyosiy munosabatlar;

Tuzilish tizimning eng muhim xususiyatidir, chunki u tashkil etish usuli va uning elementlarining nisbatini ko'rsatadi.

¹ https://uz.wikipedia.org/wiki/Siyosiy_tizim

Siyosiy tizimlarning asosiy shakillar sifatida quyidagilarni ko'rib chiqishimiz mumkin:

Demokratiya	Avtoritarizm	Torizm ²
Liberal demokratiya	Totalitarizm	Kesaropapizm ³
Nolibral demokratiya	Teokratiya	Sezarizm ⁴
Gibrid rejim		

Jamiyat siyosiy tizimining mohiyati uning vazifalarida eng yaqqol namoyon bo'ladi. Siyosiy tizimning quyidagi funktsiyalari ajralib turadi:

- Muayyan ijtimoiy guruh yoki jamiyat a'zolarining ko'pchiligini siyosiy hokimiyat bilan ta'minlash (siyosiy tizim boshqaruvning o'ziga xos shakllari va usullarini – demokratik va aksildemokratik, zo'ravonlik va zo'ravonliksiz va boshqalarni o'rnatadi va amalga oshiradi);
- Odamlar hayotining turli sohalarini muayyan ijtimoiy guruhlar yoki aholining aksariyat qismi manfaatlarini ko'zlab boshqarish (siyosiy tizimning boshqaruvchi sifatida faoliyat ko'rsatishi maqsad, vazifalar, jamiyatni rivojlantirish yo'llari, siyosiy tashkilotlar faoliyatida aniq dasturlarni belgilashni o'z ichiga oladi. muassasalar);
- Ushbu maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mablag' va resurslarni safarbar qilish (katta tashkiliy ishlar, insoniy, moddiy va ma'naviy resurslarsiz, belgilangan ko'plab maqsad va vazifalarni ataylab bajarmaslikka mahkum);
- Siyosiy munosabatlarning turli sub'ektlari manfaatlarini aniqlash va ifodalash (bu manfaatlarining siyosiy darajasida aniq ta'rifi va ifodasiz hech qanday siyosatni amalga oshirish mumkin emas);
- Moddiy va ma'naviy qadriyatlarni muayyan jamiyatning ma'lum ideallariga muvofiq taqsimlash orqali siyosiy munosabatlarning turli sub'ektlari manfaatlarini qondirish (aynan taqsimlash sohasida odamlarning turli jamoalarining manfaatlari to'qnashadi);
- Jamiyat integratsiyasi, uning tuzilishining turli elementlarining o'zaro ta'siri uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish (turli siyosiy kuchlarni birlashtirib, siyosiy tizim jamiyatda muqarrar ravishda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni yumshatishga, ziddiyatlarni va to'qnashuvlarni bartaraf etishga harakat qiladi);
- Siyosiy sotsializatsiya (u orqali shaxsning siyosiy ongi shakllanadi va u o'ziga xos siyosiy mexanizmlar ishiga kiritiladi, buning natijasida jamiyatning tobora ko'proq a'zolarini tarbiyalash va ularni siyosiy faoliyatga jalb etish orqali siyosiy tizimning takror ishlab chiqarilishi amalga oshiriladi);
- Siyosiy hokimiyatni qonuniylashtirish (ya'ni real siyosiy hayotning rasmiy siyosiy va huquqiy me'yorlarga ma'lum darajada mos kelishiga erishish).

Gabriel Almond tizimni saqlash uchun bir qator xususiyatlarni aniqladi⁵:

² Angliyadagi siyosiy oqim yoki siyosiy tizim

³ Vatikandagi siyosiy tizim, avvalroq Vizantiyada, cherkov hududida.

⁴ **Sezarizm** (*lot.*) – xalq huquqi prinsiplarini rasman e'tirof qiluvchi bir shaxsning tanho diktaturasi – Yuliy Sezardan boshlangan (mil. avv. 100–44) siyosiy tizim. Sezarizm zaminida avvalgi respublika muassasalari mavjud bo'lsa-da, ammo diktator qo'lida itoatkor qurol bo'lib qolgan. Sezarizm tizimi Fransiyada Napoleon I va Napoleon III tomonidan tiklangan.

⁵https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0

faqat vazminlik bilan qabul qilingan, ammo fransuz inqilobi davrida va undan keyin respublika tuzumining keng tarqalishi bilan u adabiyotda o'zini tobora ko'proq ta'kidlagan.¹² Biroq Makiavellining monarxiya haqidagi tushunchasi bugungi kundagidan keskin farq qiladi hamda quyidagicha ta'riflagan: "Monarxiya - davlat hokimiyati faqat monarxga tegishli bo'lib, u deyarli avtokratik tarzda hukmronlik qiladi, shu bilan birga u davlat hokimiyatining har qanday bo'linishini yoki uning bir necha qismga o'tkazilishini respublika deb tushunadi". Bundan farqli ravishda, zamonaviy tushunchaga ko'ra, davlat boshlig'iga umrbod toj kiygan har bir davlat, davlat hokimiyatiga nominal yoki real kirish imkoniyatidan qat'iy nazar, monarxiya hisoblanadi.¹³

Immanuel Kant zamonaviy tipologiya kontseptsiyasiga o'tishda kashshof bo'lib, u birinchi navbatda o'zining "Abadiy tinchlik to'g'risida" (1795) inshosida uch tomonlama bo'linish (hukumatning rasmiy jihati sifatida) va dixotomiya (amaliy asos sifatida) elementlarini birlashtirgan. boshqaruvni amalga oshirish) va shu tariqa siyosiy tizimning oltita asosiy shakllari matritsasini oldi.¹⁴

So'nggi paytlarda siyosiy tizimlar siyosatning uchta kichik jihati, ya'ni "institutsional shakl", "siyosiy qarorlar qabul qilish" va "siyosiy ta'limot, maqsadlar va qarorlar" ostida tobora ko'proq ko'rib chiqilmoqda. Shunga qaramay, 19-20-asrlar tarixi, ayniqsa Sovuq urushga o'tish asosida, zamonaviy toifalargacha bo'lgan tipologiyalar har doim ham aniq bo'lmagan, ammo hokimiyat munosabatlari haqiqiy hayotga yo'naltirilgan yangi farqlash foydasiga tobora rivojlanib bordi. Konstitutsiyaviy voqelikka ko'ra, demokratik konstitutsiyaviy davlatlardan ko'ra respublika diktaturalari mutloq monarxiyalar bilan ko'proq umumiyliklarga ega bo'lib tuyulardi. Ayni paytda konstitutsiyaviy va birinchi navbatda parlamentar monarxiyalar Kant tomonidan ishlab chiqilgan tushunchada respublikaga o'xshardi.¹⁵

Karl Levensteynning fikricha esa: "Hukumat shakli va boshqaruv shakli bir xil emasligi pdatda oddiy odamlar tomonidan ko'pincha noto'g'ri tushuniladi. Buyuk Britaniya kabi bir davlat hukumat shaklida monarxiya va demokratik bo'lishi mumkin, Sovet Ittifoqi kabi boshqa bir davlat esa avtokratiya yoki diktatura boshqaruv shaklini respublika bilan birlashtiradi. Boshqaruv shakli sifatida monarxiya yoki respublika "yaxshi" ham, "yomon" ham emas, aksincha, qadriyatlardan siyosiy erkinlik ma'nosida neytraldir".¹⁶

Shunday qilib, Lovenshteyn boshqaruv shaklini konstitutsiyaning rasmiy shakli sifatida ko'rib chiqdi va uni siyosiy voqealar uchun ko'proq ahamiyatga ega bo'lgan hokimiyatni amalga oshirish shakllariga "hukumat shakllari" qarama-qarshi qo'ydi. Bunda u hokimiyatning bo'linishi va hokimiyatning saylovlar yo'li bilan vaqtincha o'tkazilishiga

¹² 6. ↑ Vgl. Alexander Gallus, Eckhard Jesse: *Staatsformen*, Böhlau, Köln 2004, [ISBN 3-412-07604-X](#)

¹³ 1. ↑ *Hochspringen nach: a b c* Eckhard Jesse, *Staatsformenlehre*, in: [Dieter Nohlen](#): *Wörterbuch Staat und Politik*, 3. Auflage, Lizenzausgabe für die Bundeszentrale für politische Bildung/bpb, Bonn 1998, [ISBN 3-89331-341-9](#).

¹⁴ https://de.wikipedia.org/wiki/Politisches_System

¹⁵ https://de.wikipedia.org/wiki/Politisches_System

¹⁶ https://de.wikipedia.org/wiki/Politisches_System

asoslangan konstitutsiyaviy shakllardan hokimiyat bo'linmasdan amalga oshiriladigan avtoritar va totalitar rejimlarni ham o'ziga bo'ysundirgan avtokratiyalarni ajratib ko'rsatdi.¹⁷

Hech bo'lmaganda Talkott Parsonsdan beri sotsiologik tizimlar nazariyasidan siyosatni tavsiflash va tushuntirish uchun yondashuvlar mavjud edi. Maks Veberning harakat va hukmronlik nazariyasiga asos solgan Parsons o'zining AGIL sxemasida siyosiy tizimni maqsadlarga erishishga qaratilgan ijtimoiy tizimning quyi tizimi sifatida belgilaydi.

Siyosiy tizimlar nazariyasi deb ham ataladigan ushbu yondashuvlarning siyosatshunoslikka moslashishi va keyingi rivojlanishi amerikalik siyosatshunos Devid Eastonga va boshqalarga borib taqaladi. O'shandan beri siyosiy faoliyat sohasi, birinchi navbatda, siyosiy tizim sifatida tushuniladi. Shu tariqa siyosiy tizim tushunchasi makrosiyosiy birliklarni (mamlakatlar, milliy davlatlar kabi) tahlil qilishda davlat tushunchasiga eng muhim muqobil bo'ldi.

Easton quyidagi asosiy savolni tuzdi: "Qanday qilib siyosiy tizimlar barqarorlik va o'zgarishlarni ko'rsatadigan dunyoda o'zini namoyon qila oladi? Ushbu savolga quyidagicha javob berdi: "Oxir-oqibat, men siyosiy tizimlarning hayot jarayoni deb atagan narsani, ya'ni tizimsiz mavjud bo'lmaydigan asosiy funktsiyalar va tizimlar bu jarayonlarni davom ettiradigan odatiy javoblarni ochib beradi. Ushbu jarayonlarni, bu reaksiyalarning tabiatini va shartlarini o'rganish, menimcha, siyosiy nazariyaning markaziy muammosidir."¹⁸

Easton siyosiy tizimlarga quyidagi asosiy xususiyatlarni beradi:

1. Siyosiy tizim analitik kontruksiyasidir;
2. Siyosatning kirish-chiqish modeli g'oyasiga asoslanadi;
3. Siyosiy tizim umumiy ijtimoiy tizimning bir qismidir;
4. U jamiyat uchun majburiy qarorlar ishlab chiqaruvchi barcha institutlar, jarayonlar va ishtirokchilarni qamrab oladi.

References:

1. ↑ [Hochspringen nach: a b c](#) Eckhard Jesse, *Staatsformenlehre*, in: [Dieter Nohlen](#): *Wörterbuch Staat und Politik*, 3. Auflage, Lizenzausgabe für die Bundeszentrale für politische Bildung/bpb, Bonn 1998, [ISBN 3-89331-341-9](#).
2. Haydarali Muhamedov: "Xorijiy mamlakatlar davlati va huquqi tarixi (Yangi davr davlati va huquqi)". Toshkent, 2018.
3. [Комаров С. А.](#), [Ростовщиков И. В.](#) *Личность. Права и свободы. Политическая система.* — СПб., Юридический институт, 2002.
4. Maciej Maksym. "Der Ständestaat aus rechtsgeschichtlicher und politischer Sicht". Salzburg, 2021.
5. Philipp Krabb "Probleme der Demokratiequalität Österreichs". Wien, 2011
6. ↑ Vgl. Alexander Gallus, Eckhard Jesse: *Staatsformen*, Böhlau, Köln 2004, [ISBN 3-412-07604-X](#).
7. www.wikipedia.org.

¹⁷ 1. ↑ [Hochspringen nach: a b c](#) Eckhard Jesse, *Staatsformenlehre*, in: [Dieter Nohlen](#): *Wörterbuch Staat und Politik*, 3. Auflage, Lizenzausgabe für die Bundeszentrale für politische Bildung/bpb, Bonn 1998, [ISBN 3-89331-341-9](#).

¹⁸ ↑ Easton zit. nach Arno Waschkuhn: *Politische Systemtheorie*, Opladen 1987, S. 55.